

УДК 376. 37.047

UDC 376. 37.047

DOI: [10.31475/ped.dys.2020.29.04](https://doi.org/10.31475/ped.dys.2020.29.04)

НАТАЛІЯ БАХМАТ,

*доктор педагогічних наук, професор
(Україна, Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
вул. Івана Огієнка, 61)*

NATALIYA BAKHMAT,

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
(Ukraine, Kamianets-Podilskyi, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko
National University,
Ivan Ohienko St., 61)*

ORCID: [0000-0001-6248-8468](https://orcid.org/0000-0001-6248-8468)

ОЛЕНА ВЕРЖИХОВСЬКА,

*кандидат педагогічних наук, доцент
(Україна, Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
вул. Івана Огієнка, 61)*

OLENA VERZHIOVSKA,

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
(Ukraine, Kamianets-Podilskyi, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko
National University,
Ivan Ohienko St., 61)*

ORCID: [0000-0001-9342-0896](https://orcid.org/0000-0001-9342-0896)

**Формування професійно-трудої компетентності школярів
з інтелектуальними порушеннями засобами професійної орієнтації**

**Formation of Professional and Labor Competence of Schoolchildren With Intellectual
Disorders by Means of Professional Orientation**

В роботі на основі аналізу катамнестичних даних школярів з інтелектуальними порушеннями дається оцінка ефективності проведення профорієнтаційної роботи в спеціальних закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), як засобу та важливої умові формування професійно-трудої компетентності школярів.

Узагальнено науковий досвід з проблеми дослідження. На основі даних наукових досліджень вказано на особливості здійснення професійної орієнтації в спеціальних ЗЗСО. Визначені психолого-педагогічні умови її ефективного здійснення.

Ключові слова: професійна орієнтація, професійно-трудова компетентність, учні з інтелектуальними порушеннями.

In article process of vocational guidance as criterion of overall performance of staff of special schools for children with psychophysical violations, and also as an important condition and means for formation of professional and labor competence of pupils is considered. The short interval of time which is taken away for labor training forces special school to unite the general labor preparation in elementary grades with vocational training which begins in the senior classes. Features of intellectual development, the available violations of physical development in pupils of special schools, don't allow the pupil to choose independently to themselves a profession owing to not ability to define requirements of a profession to the candidate, lack of ability critically to estimate the abilities, to correlate them with required professions, to execute monitoring of a profession in labor market. These problems have to be solved in the course of vocational guidance at special school which includes such stages of work as professional education, professional promotion, professional consultation, professional diagnostics, professional selection by an exception improper to the pupil of professions.

The scientific research of the author conducted in some cities of Ukraine showed that professional orientation work at special schools is carried out formally, limited to not numerous classes in labor training, registration of stands on which information for pupils and their parents about professional schools or lyceums of the city is placed. Questioning of graduates of special schools, conversations with their parents, studying of school documentation allowed to draw a conclusion that most of pupils after

leaving school experience considerable difficulties at employment, a further vocational education. Results of research showed that 14% of total number of the surveyed increased the vocational training in schools, and work at a factory by the received profession. 22 % of respondents it was employed by general workers, that is not in the specialty, other graduates of schools remained not employed. With one of the reasons of such situation it is covered in underestimation of its role by heads of special educational institutions.

Key words: *vocational guidance, professional and labor competence, persons with psychophysical violations.*

Вступ / Introduction. Сучасні завдання Нової української школи актуалізували проблему професійно-трудової соціалізації осіб з порушеннями інтелектуального розвитку. Зміни в технологіях, постійне оновлення нових засобів виробництва, матеріалів зумовлюють виникнення нових професій, спеціальностей, що потребує кваліфікованих кадрів навіть при виконанні простих трудових операцій, працівників, здатних до самонавчання, самовдосконалення. Ці обставини з одного боку ставлять високі вимоги до компетентності фахівців, з іншого – ускладнюють соціально-трудову адаптацію випускників не тільки закладів загальної середньої освіти, але й спеціальних ЗЗСО.

В сучасному мінливому світі вибір професії перестає бути одноразовим, що здійснюється на певному етапі професійного становлення, а перетворюється в безперервний процес, що здійснюється протягом життя.

Мета та завдання / Aim and Tasks. Метою нашої статті є дослідження сутності та стану профорієнтаційної роботи в спеціальних ЗЗСО, як важливої умови і засобу формування професійно-трудової компетентності школярів. На основі аналізу становлення професійної орієнтації в корекційній педагогіці та результатів дослідження професійного шляху осіб з інтелектуальними порушеннями нами проаналізовано стан профорієнтації в освітніх закладах та можливі шляхи її покращення в аспекті сучасного компетентнісного підходу.

Оскільки об'єктом нашого дослідження виступає процес професійної орієнтації, зупинимось на особливостях його здійснення в спеціальних ЗЗСО у порівнянні з закладами загальної середньої освіти.

Розробкою теоретичних і практичних методів профорієнтації молоді в різний час займалися багато вчених (Л. Божович, Ю. Бистрова, М. Гінзбург, І. Дубровіна, Є. Климов, М. Савченко, А. Чернявська, С. Чистякова та ін).

Різні аспекти професійної орієнтації досліджували вчені-дефектологи: Ю. Бистрова (Бистрова Ю., 2013), В. Бондар, К. Рейда (Бондар В., & Рейда К., 2010), А. Висоцька (Висоцька А., 1992), Г. Мерсіянова (Мерсіянова Г., 2006), В. Товстоган (Товстоган В., 2002), К. Турчинська (Турчинська К., 1976) та ін. Ретроспективний аналіз поглядів учених-дефектологів доводить, що проблемі трудового виховання, зокрема, професійній орієнтації школярів з порушеннями інтелектуального розвитку, надавалась і продовжує приділятися належна увага на практиці та в теорії спеціальної педагогіки. Підкреслимо, що процес професійної орієнтації в спеціальних закладах загальної середньої освіти має певну специфіку. Тобто, в умовах школи відбувається професійне визначення школярів з інтелектуальними порушеннями.

Методи / Methods. У процесі дослідження використано низку методів: *теоретичні* – аналіз та узагальнення теоретичних даних з метою визначення стану розробленості проблеми та перспективних напрямів її вирішення; *емпіричні* – спостереження, опитування; *статистичні* – кількісна та якісна обробка результатів дослідження, кореляційний аналіз даних.

Результати / Results. Профорієнтаційну роботу треба починати з початкової школи, виявлення схильності та здібностей. З точки зору вікової психології в молодшому шкільному віці фахівцям із профорієнтації слід актуалізувати проблему позитивного ставлення до праці, розуміння її ролі в житті суспільства, розвивати зацікавлене ставлення до професійної діяльності батьків, знайомих, залучати дітей у різні види пізнавальної, ігрової, трудової діяльності. У школярів 5-7-х класів (для яких характерними є відчуття дорослості, прагнення до самостійності), не зважаючи на мінливість їх інтересів, важливо викликати прагнення до усвідомлення своїх інтересів, здібностей, цінностей (зокрема, праці, знань), пов'язаних з усвідомленням себе в майбутньому дорослому житті.

У підлітків 8-9-х класів у період розвитку їх особистої свідомості важливо зосередити увагу на формуванні вміння співвідносити свої ідеали (життєві, моральні, професійні) з їхніми реальними можливостями, запитами ринку праці, вимогами професій. Для цього школярам потрібні знання, ключові компетентності з теоретичних і практичних основ професійного самовизначення. Учні 10-х класів уточнюють свій соціально-професійний статус, пов'язаний з остаточним вибором професії.

Вказані завдання (формування професійної, профорієнтаційної компетентності) вимагають від учителів по-новому вирішувати завдання формування соціальної зрілості учнів відповідно до

суспільного (включаючи батьківський) запиту.

Метою професійної орієнтації є надання допомоги учням в усвідомленому виборі майбутньої професії, створення комплексу умов щодо здійснення власних життєвих планів; формування ставлення до професійної діяльності як можливості прийняти участь у вирішенні особистісних і суспільних проблем. До складових професійної орієнтації відносимо професійну просвіту, професійну діагностику, професійну консультацію, професійний відбір (підбір), професійну адаптацію.

Зупинимось на результатах катанестичного вивчення учнів випускних класів спеціальних ЗЗСО, що проводилося нами в різних регіонах України (Київ, Миколаїв, Сумщина, Ужгород) упродовж п'яти років (2016–2021 рр.).

Дослідженням були охоплені 150 вихованців спеціальних закладів загальної середньої освіти. Нас цікавило, яким чином включаються у професійну діяльність учні з інтелектуальними порушеннями, наскільки затребуваною є професія, отримані знання, вміння, які вони здобули в процесі навчання в школі або СПТУ, чи задоволені вони роботою, з'ясувати роль сім'ї, школи, технічного училища в їхньому працевлаштуванні, з'ясувати труднощі, з якими вони зустрічаються тощо.

Аналіз отриманих даних продемонстрував, що такий показник, як прагнення продовжити навчання за професією, отриманою в школі (професійна сталість), різниться залежно від регіону: 15 % – в Ужгороді, 30 % – в Києві і Сумах, 45 % – в Миколаєві, що визначається рядом факторів, зокрема потребами регіону в робітничих спеціальностях, якістю профорієнтаційної і професійно-трудової роботи в школі, роботою з батьками тощо.

Результати дослідження показали, що лише 19 чоловік (14 %) від загальної кількості обстежених, які закінчили СПТУ (за професією, якій навчалися у школі), змогли продовжити трудову діяльність на виробництві з 2019 р. до 2020 р. Цю групу осіб склала група підлітків з неускладненою формою інтелектуального порушення (18 осіб) і три особи – з порушенням нейродинаміки. Успішність зазначених учнів у школі корелює з успішністю їх на виробництві (17 з них мали відмінні оцінки, двоє – оцінку «добре»). Соціальні умови, в яких виховувалися ці підлітки, характеризуються як задовільні. Зразком для наслідування соціальної поведінки для них слугував один із близьких: матір, батько, брат, сестра або опікун.

Проте значно більша частина випускників, а це – 22 % респондентів, була працевлаштована не за отриманою спеціальністю, решта - з різних причин не були працевлаштовані. Усі вони не тільки не використали спеціальні знання, уміння, отримані в школі чи закладі середньої професійної освіти, але й не мають перспективи отримати іншу спеціальність у майбутньому через те, що не мають ценової освіти.

Не покращує суттєво ситуацію працевлаштування і закінчення особами з інтелектуальними порушеннями професійних училищ (ліцеїв). Аналіз даних обстеження показав, що близько 36 % їхніх випускників не закінчують училища (відраховуються), 10 % – змінюють спеціальність на суміжну, не можуть працевлаштуватися – в середньому кожний третій випускник СПТУ, лише 22,7 % випускників таких закладів були працевлаштовані.

Аналіз відповідей працевлаштованих випускників стосовно якості адаптації в робочому колективі показав низькі соціальні претензії, невибагливість їх: 30 % опитаних задоволені ставленням до них у колективі і стільки ж – умовами праці.

В той же час молоді робітники в приватній бесіді скаржилися на те, що досвіду спілкування в колективі у них бракує, коли трапляються непорозуміння, часто не розуміють, чого їх сварили. Найбільшу групу обстежених склали юнаки, що знаходяться на утриманні батьків чи опікунів – 48 %. Отримані випускниками трудові компетенції виявилися незатребуваними на ринку праці.

Бесіди з класними керівниками обстежених учнів продемонстрували, що профорієнтаційну роботу, на їх думку, має проводити вчитель трудового навчання. Тоді як останні дотримуються в навчанні програмних вимог, згідно яких в програмах з трудового навчання профорієнтаційний компонент представлений, переважно, загальними відомостями про професію, характеристикою обладнання робочого місця фахівця. Такої профорієнтаційної інформації, зрозуміло, недостатньо, щоб учень з порушеннями інтелекту зміг спланувати свою професійну траєкторію, адекватно оцінити схильності, здібності, власні якості щодо обраної професії.

Важливими формами і засобами здійснення професійної орієнтації школярів з інтелектуальними порушеннями ми вважаємо включення в навчально-виховний процес програм з професійної орієнтації (з обов'язковим залученням психолога школи, медичних фахівців різного профілю, соціального педагога та ін.), використання блоку методик психолого-педагогічного вивчення шкільною комісією в процесі професійного визначення учнів 4-го класу (Товстоган В., 2002, с. 12), використання в ранньому підлітковому віці відомих тестових методик (ДДО Є. Клімова, карта інтересів, КОС-1, схильність до трудової діяльності, тест мотивації досягнень і

виявлення мотивів поведінки школярів Мехрабіана тощо); складання індивідуальної карти професійного визначення учня (Бистрова Ю., 2013, с. 31), щорічне виконання професійних проб; накопичення власного портфоліо з трудового навчання; налагодження контактів адміністрації зазначених шкіл із підприємствами, де учні зможуть закріпити отримані знання, здобути практичний досвід, екскурсії на виробництво; співпраця з Державною службою зайнятості для вивчення потреб регіону у робітничих професіях (спеціальностях) з метою змістової перебудови професійно-трудової підготовки в спеціальному ЗЗСО; виховні заходи, присвячені робітничим професіям; запрошення випускників школи, які успішно працевлаштовані, для зустрічі з учнями; систематична співпраця з батьками учнів з метою своєчасного вивчення уподобань батьків, їхніх планів стосовно професійного майбутнього дитини тощо.

Обговорення / Discussions. Подібні дослідження представлено в працях українських та радянських спеціальних педагогів: Ю. Бистрової, Г. Дульнева, І. Єременка, С. Мирського, К. Турчинської та ін. Особливістю цих робіт є те, що на думку вчених-дефектологів, своєрідність інтелектуального розвитку, а іноді й порушення фізичного розвитку в учнів спеціальних закладів загальної середньої освіти не дозволяють ставити питання щодо вільного вибору професії самим учнем, як це відбувається в загальноосвітній школі. Заклади спеціальної освіти, вважає Г. Дульнев, стоять перед необхідністю ретельного відбору найбільш доступних спеціальностей для учнів з інтелектуальними порушеннями.

Провідна й визначальна роль педагогічного колективу закладу спеціальної освіти в професійному визначенні школярів, наголошує К. Турчинська, розглядається не як обмеження їхньої волі щодо вибору професії, а як найбільш раціональна форма поєднання бажаного й можливого з урахуванням особливостей їхнього інтелектуального розвитку (Турчинська К., 1976, с. 27).

Вибір професії в цих школах вирішується з урахуванням основних положень, зазначених у працях зі спеціальної педагогіки та методики трудового навчання:

- 1) професія повинна бути доступною психофізіологічним можливостям учнів;
- 2) обрана спеціальність має відповідати рівню загальноосвітньої підготовки учнів;
- 3) обраним професіям повинно відповідати виробниче оточення школи.

К. Турчинська, досліджуючи проблему професійного визначення школярів у закладах спеціальної освіти, запропонувала включити в практику роботи спеціальних педагогів проведення пролонгованих досліджень в 4-х класах для вивчення основних показників, які засвідчили б придатність особистості учня до певної професійної діяльності. Вчена ставить перед спеціальною педагогікою та психологією завдання розробки доступних, компактних, економічних в плані затрат часу, методів з профвідбору (Турчинська К., 1976, с. 23).

Розширюючи коло завдань перед вченими-дефектологами для вирішення проблеми соціалізації дітей, В. Бондарем і К. Рейдою (2010 р.) були розроблені методики, критерії та рівні сформованості готовності до самостійної професійної праці учнів спеціальних ЗЗСО (Бондар В., & Рейда К., 2010, с. 98).

В основу оновленого змісту української спеціальної освіти (2018 р.) для учнів з порушеннями інтелектуального розвитку покладено особистісно зорієнтований і компетентнісний підходи. Тому формування професійно-трудової компетентності в зазначеній категорії учнів на сьогодні є актуальним. Важливою умовою і засобом формування компетентності є процес професійної орієнтації, який має здійснюватися системно на всіх вікових етапах перебування дитини в спеціальному ЗЗСО, комплексно – із залученням відповідних педагогічних, психологічних, медичних, соціальних фахівців (Бистрова Ю., 2013, с. 5–7).

Для вирішення організаційних та методичних завдань з професійної орієнтації нами була розроблена відповідна програма для учнів з порушеннями інтелектуального розвитку, зокрема, завдання конструкторсько-технологічної, соціальної, комунікаційної, економічної, інформаційної, особистісної спрямованості. Впровадження програми в практику роботи спеціальних закладів загальної середньої освіти та розробка рекомендацій для педагогів є основною метою подальших досліджень.

Висновки / Conclusions. Таким чином, аналіз та узагальнення результатів дослідження профорієнтаційної роботи в спеціальних закладах загальної середньої освіти дозволив виявити основні проблеми, пов'язані з вибором професії учнями з інтелектуальними порушеннями: слабка мотивація до вибору професії, невідомість вибору, відсутність зацікавленості професіями, неможливість змінити напрям підготовки учнів через відсутність цензової освіти. Все це говорить про необхідність створення спеціальних програм профорієнтаційної роботи для учнів з інтелектуальними порушеннями. Це й буде подальшим напрямом наукового дослідження.

Список використаних джерел і літератури:

- Бистрова, Ю. О.** (2013). *Система психолого-педагогічного забезпечення професійно-трудової соціалізації осіб з психофізичними порушеннями*: автореф. дис. ... д-ра психол. наук / 19.00.08. Київ [in Ukrainian].
- Бондар, В. І., & Рейда, К. В.** (2010). *Особливості формування трудової компетентності розумово відсталих учнів*: навч. посіб. Київ: «МП Леся» [in Ukrainian].
- Висоцкая, А. М.** (1992). *Повышение эффективности производственной адаптации выпускников вспомогательной школы в процессе обучения швейному делу*: метод. реком. Кировоград [in Russian].
- Мерсіянова, Г. М.** (2006). Підвищення ефективності трудового навчання розумово відсталих школярів на основі удосконалення його змісту. *Теорія і практика олігофренопедагогіки, 1*, 31–45 [in Ukrainian].
- Товстоган, В. С.** (2002). *Методичне забезпечення професійного відбору у системі трудової підготовки учнів допоміжної школи*: автореф. дис. ... канд. пед. наук / 13.00.03. Київ [in Ukrainian].
- Турчинская, К. М.** (1976). *ПрофорIENTATION во вспомогательной школе*. Киев: Радянська школа [in Russian].

References:

- Bystrova, Yu. O.** (2013). *Systema psykholoho-pedahohichnoho zabezpechennia profesiino-trudovoi sotsializatsii osib z psykhofizychnymu porushenniamy [The System of Psychological and Pedagogical Support of Professional and Labor Socialization of Persons with Psychophysical Disorders]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Bondar, V. I., & Reida, K. V.** (2010). *Osoblyvosti formuvannia trudovoi kompetentnosti rozumovo vidstalykh uchniv [Features of the Formation of Labor Competence of Mentally Retarded Pupils]*. Kyiv: «MP Lesya» [in Ukrainian].
- Vysotskaya, A. M.** (1992). *Povy'shenie e'ffektivnosti proizvodstvennoj adaptacii vy'pusknikov vspomogatel'noj shkoly' v processe obucheniya shvejnomu delu [Increasing the Efficiency of Production Adaptation of Graduates of a Secondary School in the Process of Teaching Sewing Business]*. Kirovograd [in Ukrainian].
- Mersiianova, H. M.** (2006). Pidvyshhennia efektyvnosti trudovoho navchannia rozumovo vidstalykh shkoliariv na osnovi udoskonalennia ioho zmistu [Improving the Effectiveness of Labor Training of Mentally Retarded Pupils on the Basis of Improving Its Content]. *Teoriia i praktyka olihofrenopedahohiky – Theory and Practice of Oligophrenic Pedagogy, 1*, 31–45 [in Ukrainian].
- Tovstohan, V. S.** (2002). *Metodychne zabezpechennia profesiinoho vidboru u systemi trudovoi pidhotovky uchniv dopomizhnoi shkoly [Methodical Support of Professional Selection in the System of Labor Training of Auxiliary School Pupils]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Turchinskaya, K. M.** (1976). *Proforientaciya vo vspomogatel'noj shkole [Career Guidance in a Special School]*. Kyiv [in Ukrainian].

Дата надходження статті: «06» жовтня 2020 р.

Стаття прийнята до друку: «12» листопада 2020 р.

Бахмат Наталія – професор кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор педагогічних наук, професор

Bakhmat Nataliia – Professor of the Department of Theory and Methods of Primary Education of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Вержиковська Олена – доцент кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, кандидат педагогічних наук, доцент

Verzhihovska Olena – Head of the Department of Psycho-Medical-Pedagogical Foundations of Correctional Work of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

Цитуйте цю статтю як:

Бахмат, Н., & Вержиковська, О. (2020). Формування професійно-трудової компетентності школярів з інтелектуальними порушеннями засобами професійної орієнтації. *Педагогічний дискурс, 29*, 24–28. [doi: 10.31475/ped.dys.2020.29.04](https://doi.org/10.31475/ped.dys.2020.29.04).

Cite this article as:

Bakhmat, N., & Verzhihovska, O. (2020). Formation of Professional and Labor Competence of Schoolchildren With Intellectual Disorders by Means of Professional Orientation. *Pedagogical Discourse, 29*, 24–28. [doi: 10.31475/ped.dys.2020.29.04](https://doi.org/10.31475/ped.dys.2020.29.04).